

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

“ШАХРИЁР” ДОСТОНИДА ТАЪЛИМИЙ - ТАРБИЯВИЙ
ҚАРАШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Е.К.Алламбергенов – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: “Шахриёр” достони, этнопедагогика, одоб-ахлоқ, педагогик қўлланма, таълим-тарбия, меҳнатсеварлик.

Ключевые слова: эпос «Шахриёр», этнопедагогика, нравы, педагогическое руководство, воспитание, трудолюбие.

Key words: "Shahriyor" epic, ethnopedagogy, manners, pedagogical guide, education, hard work.

Қорақалпоқ халқи ёшларни ёшлиқдан одоб-ахлоқли қилиб тарбиялашни, уларга билим бериб касб-хунар ўргатишни ҳаётнинг энг муҳим тамойилларидан бири деб ҳисоблаб келган. Шу боис болаларнинг неча ёшда мактабга бориши, мактабда қандай таълим-тарбия олиши, мактабда неча йил ўқиши, болаларга қандай дарслар ўтилиши, ёшларнинг қандай касб эгаси бўлиши ҳамма вақт халқнинг диққат марказида турган. Халқимизни тўлқинлантирган бундай буюк ишларнинг барчаси халқ оғзаки ижоди, шу билан бирга қорақалпоқ халқ достонлари орқали бизгача етиб келган. Бу достонларнинг қай бирини олиб қараманг, улардаги бош қаҳрамонларнинг етти ёшда мактабга бориб, ўн тўрт ёшгача таълим олгани, ўқиш давомида уларга она-тили, математика, мусиқа, жисмоний тарбия, география сингари фанларнинг ўтилганлиги, мактабда ҳам уйда ҳам одоб-ахлоқ масалалари биринчи ўринда турганининг гувоҳи бўламиз.

Қорақалпоқнинг “Шахриёр” достони халқ достони ҳисобланиб, унинг мазмуни педагогик, методик кўринишларга бой бўлиб, ўз замонининг педагогик қўлланмаси сифатида тан олинади.

“Шахриёр” достонида инсонни ўзига жалб қиладиган жиҳатларидан бири шундан иборатки, одоб-ахлоқ тарбияси масаласи етакчи ўринда туради, унда инсоннинг юқори даражадаги одоб-ахлоққа эришиши учун фақатгина мактабда олган билимлари, тарбияси етарли эмаслиги, тарбия инсон ҳаёти давомида кераклиги ҳаётий мисоллар орқали асослаб берилади.

Ушбу ахлоқ, одоб, тушунчалари “Шахриёр” достонидаги Шахриёр, Анжим, Гулшара, Томан вазири каби яхши фазилатли қаҳрамонлар образида тўла мужассам топган. Достоннинг мазмуни бўйича болалар етти ёшга тўлганда, Шахсувор болаларни мактабга беради. Анжим билан Шахриёр мактабда таълим-тарбия ола бошлайди. Мактабда етти йил ўқийди [4:56].

Дарҳақиқат, бошқа халқлар каби қорақалпоқ халқида ҳам азалдан атроф-муҳитни тоза тутиш, она-табиатни сақлаш масалалари ҳам тарбия ишларида етакчи мавзулардан бири бўлиб келган. Айниқса ёшларга меҳр-муҳаббат, тарбия бериш, одоб-ахлоқ масалалари ва ҳалол меҳнат қилиш каби эзгу тарбиявий фазилатлар бирга қўшиб олиб борилса унинг сифати яхши бўлишига ишончимиз комил.

Қорақалпоқ халқининг этнопедагогикаси ўзининг меҳр-муҳаббат, тарбия масаларини ёритган бой фольклор манбаларга эгаллиги билан ажралиб туради. Бу этнопедагогикадан ўрин олган достонларнинг қайси бирини олиб қарамайлик, инсонлар ҳаётида учрайдиган кўпгина масалалар, хусусан адолат ва адолатсизлик, омонатга хиёнат қилиш, мардлик ва номардлик, ҳалол ва ҳаром, одоб ва одобсизлик сингари ҳислатлар бир бири билан қиёслаб кўрсатилади. Этнопедагогикамизда ёшларга намуна бўладиган ҳислатлар кўплиги ва ёш авлодни намунали хулқ эгаси қилиб тарбиялашда муҳим жиҳатлари бор.

Достонлар халқ оғзаки ижоди маҳсули эканлиги ҳаммамизга маълум. Халқ ҳар доим таълим-тарбия ва энг яхши ҳислатларни кейинги авлодга мерос қилиб қолдириб кетган. Айниқса халқ достонларида “Яхшидан боғ қолади” деган мақолга амал қилиб

келинади ва ёш авлодни ёшлиқдан меҳнатсевар қилиб тарбиялаш ва шунга шароит яратиб бериш масаласи етакчи ўринлардан бирида туради. Шу каби тарбия масалаларини ўртага қўйган халқ достонларидан бири бу “Шахриёр” достони ҳисобланади.

Достонда Шахриёр ўн тўрт хужра олтиннинг мерос-хўри бўлганига қарамасдан, даставвал ўзининг қаноат-лилиги билан кўзга тушади. Шахриёрнинг қаноатли-лиги отаси унга “ўн тўрт хужранинг қалитини ол” деганда одоб билан берган оқилона жавобида ўз аксини топади. Шахриёрнинг қаноатлилиги отасининг “ўн тўрт хужранинг қалитини олсин” деганида, у “ўн тўрт хужра эмас ўзимга етадиган етти хужранинг қалитлари бўлади” деган фикрларда ҳам ўз аксини топган.

Шахриёр ҳар томондан таълим-тарбия олганлиги сабабли у ўзига берилган хужралардан ҳаволаниб кетмайди. У шу дунёлар менинг ўйнаб кулишимга етади деган фикрдан йироқ бўлган. “Қароқчи ва киморбозларга қўшилмайди. Аксинча у ўз олдида катта мақсад қўйиб, етти хужра хазинани бутуни ва келажаги учун сарфлашни мақул кўради. Шу мақсадни амалга ошириш учун Шахриёр Сарикдарё деган жойга боради. У хизматкор ва ишчиларни чақиради. У ишчиларга одамлар беш танга берса - ўн танга, ўн танга берса - ўн беш танга, ўн беш танга берса - йигирма танга бериб ишлатади. Шахриёр ўз мамлакатига ариқ қаздириб сув келтиради. Шахриёр элга танилган дехқон бўлди. Дарахтлар экиб катта боғ яратди. Анжир, олмаси пишди, ёрилиб ерга тушди. Тўтилари сўз айтиб, булбуллари сайраб етти йил деганда Шахриёрнинг боғи камолга келди.

Боғ яратган ҳар бир инсон боғининг гуллаб яшнашини, бошқаларнинг боғидан яхши бўлишини хоҳлайди. Шунинг учун ҳам боғ яратмоқчи бўлган инсон яхши боғбонлардан маслаҳат сўрайди, тажриба орттириш учун бошқа чиройли боғларни сайр қилиб кўради. Ўзиникидан яхши боғлардан тажрибалар олиши учун уларга ҳавас кўзи билан қараш керак. “Шахриёр” достонида фақатгина Шахриёр боғ яратмайди, боғ яратишга ишқибоз Қандарша пари ҳам ўзининг ажойиб боғини яратади. Бироқ, Шахриёрнинг боғига ҳаваси келиб, ўзининг боғи билан қиёслаб кўргиси келиб қолади. Бу ишни бир момо кампирга топширади. Момо кампир йўлга тушади ва кўп юради, кейин олдида “тизилиб турган катта боғни кўради”. Бу донғи дунёга достон бўлган Шахриёрнинг боғи эди [4:66].

Достонда болалар психологиясига тўғри келмайдиган масалалар ҳам йўқ эмас. Шу боис, момо кампирнинг Шахриёрнинг боғини қизғонган салбий хулқ-атворини баъзи ўқувчи ёшларнинг атроф-муҳитга бўлган ноҳўя ҳаракатлари мисолида қиёслаб тушунтириш лозим бўлади. Мана шундай қиёсий бир мисол: Бунда олтинчи синф ўқувчиларининг бештадан бўлиниб, гуллар ўстиргани аммо муаллим бир куни ҳамма гулларнинг сўли қолгани фақат битта гул чиройли бўлиб очилиб тургани ҳақида сўз боради. Сабабини суриштириб кўрса бир киз ўз гулининг бошқаларникидан чиройли бўлишини хоҳлаб, дугоналарининг гулларининг томирини қирқиб чиққани маълум бўлади. Худди шу масала сингари достонда ҳам

момо кампир Шахриёрнинг боғининг гўзаллигини кўриб, унда хасад туйғуси ўт олади ва “нима учун бу боғ Қандарша париникидан зўр дея” Шахриёрнинг боғидаги меваларни ейди, емаганини вайрон қилиб ташлаб кетади.

Шахриёр ҳар куни ўзининг боғини оралаб, камчиликларни кўриб, уларни тўлдиришга ҳаракат қилиб юрар эди. Шу сабабдан у боғини сайр қилиб юрганида, боғининг вайрон бўлганини кўради ва айбдорни излашга тушиб момо кампирни топади ва ундан нимага бундай қилганини сўрайди. У Қандарша пари юборганини айтиб туриб, шундай дейди: “Момо, бундан бор деди, Шахриёрнинг боғини кўр деди, агар, менинг боғимдан ортиқ бўлса, боғим билан бирга унга тегаман” деган саломномасини етказди.

Боғ яратишга бўлган қизиқувчилиги сабабли Шахриёрда Қандарша парининг боғини кўришга ва ўзининг боғи билан қиёслаб унинг абзалликларини кўздан кечиришга иштиёқ уйғонади. Шу сабабли момо кампирга боғни яхшилаб кўрсатади ва у билан суҳбатлашади. Момо Шахриёрга, сенинг боғинг яхши экан, бироқ, менинг қизимнинг боғидаги бор дарахтлар йўқ экан дея, Шахриёрни Қандаршанинг боғини кўришга янада иштиёқманд қилиб қўяди. Достондаги бу воқеалар эртаси каби бўлиши мумкин, аммо боғ яратиш ва боғ яратган инсонларнинг ўз меҳнатининг роҳатини кўриши - болаларнинг меҳнатга бўлган муҳаббатининг ошишига ёрдам беради ва бу бугунги кун ёшларига ҳам, албатта, ўрнатқ бўла олади.

Достонда ўзига жалб қиладиган жиҳатлардан яна бири унда таълим ва тарбия билан меҳнатнинг уйғунлигидадир. Яна бир жиҳатдан меҳнатнинг ақлга, билимга ҳам боғлиқлиги, яъни достонда математик ҳисоблаш ҳозирги замон компьютер элементлари акс этган ақлий меҳнат эпизодлари борлигидадир. Шахриёр Сулаймон юртига сафар қилганда:

Еки сегиз он алты

Және сегиз, және алты

Отыз күнлер толады [4:174].-

– деб бошланадиган қаторларни олиб қарайдиган бўлсак, ҳақиқий математик ўйинни кўришимиз мумкин. Достонда келтирилган қаторларни математик йўл билан ўқувчиларга тушунтирадиган бўлсак, $8+8+8+6=30$ эканлиги бизга маълум. Ўттиз бир кун бўлганда эса отдан ерга тушади, хуржунидан китоб олади, санани

Адабиётлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1988. 103-105-б.
2. Пазылов А.К. Тәрбия ҳаққында ойлар. Мақалалар топламы. – Нөкис: «Билим», 2009. 64-б.
3. Пазылов А.К., Қосназаров Қ., Сейтмуратов Қ., Курбаниязова З. Педагогика теориясы. – Тошкент: «Ношир», 2018. 456- б.
4. Шәрйяр. Қарақалпақ халық дэстаны. (Өтенияз хэм Куламет жыраў вариантлары). / Қарақалпақ фольклоры. Көп томлык. XIII том. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1984. 236-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолада “Шахриёр” достонининг ўзига хос педагогик жиҳатларидан бири одоб-ахлоқ тарбияси масаласи ўрганилган. Шунингдек, мақолада достондаги одоб-ахлоққа эришиш учун мактабда олган билимлар, тарбияси етарли эмаслиги, инсон тарбияни ҳаёти давомида олиши лозим деган ғоя таълим жарёнидаги бош мезон сифатида таъкидлаб ўтилган.

РЕЗЮМЕ. В статье одним из своеобразных педагогических аспектов эпоса «Шахриёр» является проблема нравственного воспитания. Также в статье подчеркивается мысль о том, что знаний и образования, полученных в школе, недостаточно для достижения морали в эпосе, и подчеркивается мысль о том, что человек должен получать образование на протяжении всей жизни как главный критерий в образовательном процессе.

SUMMARY. In the article, one of the unique pedagogical aspects of the "Shahriyor" epic is the issue of moral education. Also, in the article, the idea that the knowledge and education received at school is not enough to achieve the morals in the epic, and the idea that a person should receive education throughout his life as the main criterion in the educational process is emphasized.

«INFORMATIKA HÁM XABAR TEXNOLOGIYALARI» PÁNINEN ELEKTRON OQIW RESURLARIN JARATIWDIN DIDAKTIKALIQ ÁHMIYETI

M.X.Allambergenova – *pedagogika ilimleriniń kandidati, docent*
Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch soʻzlar: elektron resurslar, axborot texnologiyalar, taʼlim resurslari, didaktik mazmun, dasturlar, oʻquv uslubi taʼminot.

Ключевые слова: электронные ресурсы, информационные технологии, образовательные ресурсы, дидактическое содержание, программы, учебно-методическое обеспечение.

Key words: electronic resources, information technology, educational resources, didactic content, programs, educational and methodological support.

«Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nizamnıń jańadan qabıl etilwı Ózbekistan Respublikasında bilimlendiriw sistema-

қарайди ва мусулмон ва парининг чегарасига келганини билади. Бизнинг фикримизча, Шахриёр образи орқали шу вақтларда ҳам география фани яхши ривожланганини билишимиз мумкин. Юқоридаги “хуржунидан китоб олди” типографик харита вазифасини ўтаганига иймонимиз комил.

Шахриёр ва Анжимнинг парилар юртига қилган саёҳати ҳозирги замон информатикаси, компьютерларни ва машиналарни бошқариш ўзгачалиklarини тасвирлайди. Масалан, чегарага келгандан сўнг туман тушиши, бироқ Шахриёрнинг қилични қўлга олиши билан ер юзидан туман ариб, об-ҳаво яхшиланиши ёки Сулаймоннинг узуги билан девларнинг вафот этиши – Шахриёрнинг ўзига тегишли «паролни» тўғри топганлигидан дарак беради.

“Шахриёр” достони – бу қорақалпоқ халқ педагогик манбаларининг бири ҳисобланади. Асрлар давомида халқ оғзаки ижодида ёш авлодга одоб-ахлоқ ҳақида тушунчалар бериш, ўзини ва бошқаларни ҳурмат қилишни ўргатиш, меҳр-муҳаббат ҳислатлари билан тарбиялаш асосий ўринларда турган. Ҳар бир ўқувчига асар устида ўйлаш, асар қаҳрамони ўрнига ўзини қўйиб кўриш, қаҳрамонлар иш-ҳаракатларини баҳолашни ўргатади.

“Шахриёр” достони алоҳида поэтик донишмандлик характериға эга бўлиб, фақатгина ёшларга одоб-ахлоқни ўргатиб қўймасдан, у инсониятнинг ақл-фаросатининг ривожига, одоб-ахлоқ руҳида тарбиялашга ёрдам беради.

Ёшларни келажакда ҳар тамонлама етук кадр қилиб етиштиришда халқ достонларининг педагогик аҳамияти катта. “Шахриёр” достони ёш авлод тарбияси учун зарур халқ оғзаки ижоди намунасидадир. Достонда қаҳрамонлар меҳнатсевар, чирой ва доноликда тенгсиз тўққиз қиррали, комил инсон бўлиб етишади. Улар халққа йўл кўрсатувчи юлдуз, инсонларни ҳалоллик руҳида тарбиялайди. Шу сабабдан бу қаҳрамонлар халқни бошқаришда, ақл бериб йўл кўрсатишда катта эътиборга лойиқлигини унутмаслик керак. Халқ педагогикасида таълим-тарбия масалалари бўйича дунё халқлари педагогикасида катта илмий ишлар амалга оширилган. “Шахриёр” достонини ўқиб кўрганимизда, тарбия турлари эстетик, меҳнатсеварлик, одоб-ахлоқ, Ватанга содиқлик, муҳаббат, жисмоний тарбия ва бошқаларни ўз ичига олганлигини хис қиламиз.